

Η ασφάλεια του κράτους ως ανασφάλεια των πολιτών¹

Παναγιώτης Μαντζούφας

Αν. Καθηγητής της Νομικής Σχολής στο ΑΠΘ

Αν η ασφάλεια αποτελεί μια από τις προϋποθέσεις της δημοκρατίας και αναγκαίο όρο της πολιτειακής ομαλότητας, και αν ένας από τους σκοπούς ενός σύγχρονου κράτους δικαίου είναι να αποφεύγει την μετατροπή των ζητημάτων της ασφάλειας του σε καταστάσεις έκτακτης ανάγκης, οδηγώντας αναπόφευκτα τα δικαιώματα σε αναστολή ή σε σοβαρούς περιορισμούς, τότε η εποχή που ζούμε, θέτει τους παραπάνω όρους υπό έντονη αμφισβήτηση. Αυτό δεν συμβαίνει μόνο επειδή οι σύγχρονες διακινδυνεύσεις είναι πολυποίκιλες (κλιματολογικές αλλαγές που οφείλονται σε ανθρώπινη δραστηριότητα, διατροφικές και ενεργειακές επισφάλειες, οργανωμένο έγκλημα, έξαρση της διεθνούς τρομοκρατίας, εμφύλιες διαμάχες, πολεμικές συγκρούσεις κρατών) συχνά με απροσδιόριστη προέλευση και με αστάθμητες συνέπειες, αλλά κυρίως επειδή ο πολίτης, υπό το κλίμα της μαζικής υστερίας και του φόβου στον οποίο υποβάλλεται και από τα ΜΜΕ, είναι έτοιμος να δεχθεί την συρρίκνωση των ελευθεριών του, χάριν της ασφάλειας του.

Έτσι σταδιακά το «ξεχασμένο» ζήτημα της εσωτερικής ασφάλειας τοποθετείται στο κέντρο του θεωρητικού προβληματισμού αλλά και των νομοθετικών μέτρων σε διεθνές και εθνικό επίπεδο, μετατοπίζοντας, συχνά, το κεντρικό διακύβευμα από το δίπολο ελευθερία-ισότητα στο ζεύγμα ασφάλεια-ελευθερία, με την ελευθερία να είναι μάλλον ο αδύναμος όρος. Τα αιτήματα των πολιτών προς το κράτος για ασφάλεια αντιστοιχούν ιστορικά, στους έντονους μετασχηματισμούς των κινδύνων που τους απειλούν. Αν την περίοδο του απολυταρχικού κράτους ένας βασικός κίνδυνος ήταν αυτός που προκαλούσαν οι ανεξέλεγκτες συγκρούσεις για κυριαρχία με επίκεντρο τις θρησκευτικές διαμάχες, στο κράτος δικαίου είναι οι κίνδυνοι από την κρατική αυθαιρεσία, ενώ στο κοινωνικό κράτος οι ανασφάλειες από τις οικονομικές και κοινωνικές ανισότητες και την ανεργία. Σε αυτούς του διαρκείς κινδύνους προστίθεται ένας νέος τύπος απειλών που χαρακτηρίζει το σύγχρονο μεταβιομηχανικό κράτος: πρόκειται για τις αβεβαιότητες που προκαλούνται τόσο από την εφαρμογή των τεχνολογικών καινοτομιών στην διατροφή, στο περιβάλλον, στο ανθρώπινο σώμα (π.χ κλωνοποίηση), όσο και από τις νέες μορφές τρομοκρατίας.

Ο προβληματισμός που αναπτύσσει στο βιβλίο του ο Frédéric Groc, (εφεξής F.G), Γάλλος φιλόσοφος και μελετητής του Μ.Φουκώ, αναμετριέται με την έννοια της ασφάλειας, όχι μόνο ως μια αντικειμενική κατάσταση κινδυνολόγων παραγόντων που θέτουν την ύπαρξη σε δεινή δοκιμασία,

¹ Σχόλιο στο βιβλίο του Frédéric Groc, Η αρχή της ασφάλειας, εκδ. ΠΟΛΙΣ, μετ. Α.Κιουπκιολής, 2016, που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό Book's Journal(τεύχος Σεπτεμβρίου 2016)

δηλαδή την ασφάλεια ως εξάλειψη των απειλών και των κινδύνων, αλλά και την ασφάλεια ως ψυχική διάθεση που στηρίζεται στην πνευματική ισορροπία και ηρεμία.

Στη βάση αυτή ο μελετητής διακρίνει τέσσερις διαστάσεις της ασφάλειας, τέσσερις νοητικούς άξονες με τις οποίους θα ασχοληθεί στα τέσσερα κεφάλαια του δοκιμίου του: *«την ασφάλεια ως πνευματική κατάσταση, ως διάθεση του υποκειμένου. Την ασφάλεια ως αντικειμενική κατάσταση, ως ένα κόσμο που χαρακτηρίζεται από την απουσία κινδύνων, την εξάλειψη των απειλών. Την ασφάλεια ως κατοχύρωση από το κράτος των θεμελιωδών δικαιωμάτων, της διαφύλαξης των αγαθών και των προσώπων, της δημόσιας τάξης, της εδαφικής ακεραιότητας. Την ασφάλεια, τέλος, ως έλεγχο των ροών. Αυτές οι τέσσερις διαστάσεις διέπουν την έννοια της ασφάλειας. Καθορίζουν την σύστασή της και τα σημεία έντασης»*(σ. 10-11)

Η αταραξία ως πνευματική ασφάλεια στους φιλοσόφους της ελληνιστικής περιόδου

Κατά τον F.G, η ιστορικά πρώτη σημασία της ασφάλειας, όπως αναπτύχθηκε από τους φιλοσόφους της ελληνιστικής περιόδου, είναι η ασφάλεια ως ψυχική κατάσταση που ταυτίζεται με την σιγουριά, την ηρεμία και την πραότητα. Θεωρούμε ότι η επιλογή του συγγραφέα να συνδέσει την ασφάλεια με την υποκειμενική αντίληψη του ατόμου και τις ψυχικές τεχνικές και στάσεις ζωής που οφείλει να καλλιεργήσει προκειμένου να φτάσει στην αταραξία(ελληνικά στο γαλλικό κείμενο)- η αταραξία αποτελεί βασική έννοια στους στωικούς, στους επικούριους και στους σκεπτικούς- έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, διότι δίνει φιλοσοφικό βάθος σε μια κυρίαρχη, πλην επιπόλαια, τάση της εποχής που είναι η ατομικιστική αναζήτηση της ευδαιμονίας μέσω πρακτικών συνταγών αυτοβοήθειας(τα γνωστά παγκόσμια best seller). Ο F.G, μακριά από την λογική των ευπόλητων σχετικών βιβλίων, παρουσιάζει μεθοδικά με στρωτή και γλαφυρή γραφή, τις απαντήσεις των φιλοσοφικών σχολών της ελληνιστικής περιόδου ως προς τις τεχνικές μεθόδους που πρέπει να υιοθετήσει το άτομο για να φτάσει στην ψυχική ισορροπία και την πνευματική ασφάλεια.

Για τους Στωικούς η συγκρότηση ενός αυτοκυριαρχούμενου εαυτού, εσωτερικά πειθαρχημένου και ικανού να αντιμετωπίσει τις αντιξοότητες της ζωής, προϋποθέτει μια ηθική του θάρρους, της δράσης και της επιμονής και την υιοθέτηση των αντίστοιχων τρόπων για την επίτευξή τους. Ο πρώτος τρόπος αφορά στην αντιμετώπιση μιας θλιβερής παράστασης που έρχεται από έξω(αναγγελία μιας απώλειας προσφιλούς προσώπου, μια φυσική καταστροφή) και αναστατώνει το άτομο(ασφάλεια της παράστασης). Ο Επίκτητος συνιστά, εφόσον η απειλή ανήκει στην κατηγορία των γεγονότων που δεν εξαρτώνται αυστηρά και απόλυτα από το άτομο, να επιδεικνύεται αλληλεγγύη, και όχι οίκτος, στα δεινά των τρίτων και κουράγιο, και όχι απόγνωση, στα οικεία δεινά. Αν η ανησυχία και η θλίψη απορρέει από την παράσταση της ευτυχίας των άλλων, προτείνει την αποδόμηση της εικόνας του ευτυχούς γείτονα και την ένταξή της στο υλικό κύκλο της φθοράς και της παρακμής των αντικειμένων και των προσώπων με την πάροδο του χρόνου. Με τον τρόπο αυτό το άτομο αποκαθάρει τις

παραστάσεις από το φορτίο των συγκινήσεων και τις μετατρέπει σε ελεγχόμενα συμβάντα που παύουν να το αναστατώνουν.

Παρόμοιες ασκήσεις, προτείνουν οι στωικοί, για την εκλογίκευση των επιθυμιών που συνεγείρουν το άτομο. Η αναδίπλωση της επιθυμίας είναι μια εκλεπτυσμένη ψυχική στάση που μετριάζει την ένταση των επιθυμιών με αντάλλαγμα την συνειδητοποίηση ότι η φυσική πορεία των πραγμάτων είναι αναπόφευκτα δεμένη με τις ματαιώσεις των επιθυμιών, και συνεπώς το άτομο δεν θα πρέπει να επηρεάζεται. Το άτομο οφείλει να προετοιμάζεται για την αβέβαιη εκπλήρωση των επιθυμιών του, ενώ δεν πρέπει να ξεχνά ότι παίζει πάντα ένα ρόλο, που του τον επιβάλλουν οι συνθήκες της ζωής, και στον οποίο οφείλει να ανταποκριθεί ανεξαρτήτως αποτελέσματος. Αυτή η στάση, του ελέγχου των αβέβαιων επιθυμιών, απαλλάσσει το άτομο από τις ψυχικές επιβαρύνσεις ακόμα και απέναντι στο θάνατο. Η βεβαιότητα και το αμετάκλητο του θανάτου, κατά την Στωική αντίληψη, όπως την μεθερμηνεύει ο F.G, ταυτίζεται με την ασφάλεια, με το έσχατο καταφύγιο, όπου το υποκείμενο αισθάνεται « *μια ασφάλεια ενάντια στην ίδια τη ζωή*»(σ. 32) επιλέγοντας να εγκαταλείψει το θέατρο του κόσμου, αυτοκτονώντας. Έτσι ο θάνατος δεν είναι η απόλυτη απειλή, αλλά μια οδός διαφυγής, ένα καταφύγιο, μια οριστική ασφαλής γαλήνη.

Στην επικούρια φιλοσοφία ο συγγραφέας βρίσκει μια νέα μορφή πνευματικής ασφάλειας- αταραξίας που συνδέεται με την ικανοποίηση των ηδονών. Ως ηδονή ο Επίκουρος εννοεί το αίσθημα μιας πληρότητας, μια ανάπαυλα της ψυχής όταν απαλλάσσεται από τις εντάσεις του σώματος. Το αίσθημα αυτό δεν έχει να κάνει με την συνεχή κίνηση και την υπερδιέγερση των αισθήσεων και των ψευτοηδονών(σαρκικές ηδονές, κοινωνικές ικανοποιήσεις, ματαιοδοξίες), αλλά με την βαθύτερη χαρά, την αληθινή πληρότητα που συνδέεται με την ύπαρξη καθεαυτήν. Όλο το έργο της φιλοσοφίας, κατά τους επικούρειους, «*έγκειται στο πέρασμα από την ηδονή στην ασφάλεια(από την ηδονή στην αταραξία), ως προσπάθεια αποκρυστάλλωσης, συμπύκνωσης, σταθεροποίησης της φευγαλέας ηδονής της ύπαρξης*»(σ. 36-37). Οι τρόποι για να επιτευχθεί ο συγκεκριμένος στόχος είναι τέσσερεις: ο αναστοχασμός των αρχών, δηλαδή η διαρκής διερώτηση που αποσκοπεί στο να διακρίνει το άτομο τις φυσικές και αναγκαίες επιθυμίες από εκείνες που γεννιούνται από κενοδοξία, οι φίλοι που επιτρέπουν με το παράδειγμά τους να διατηρεί το άτομο την πληρότητα της ύπαρξης του που αποκτά άλλο βάρος καθώς τη μοιράζεται μαζί τους, οι θεοί, διότι το άτομο αισθάνεται ευγνώμον ως αποδέκτης της χάριτος του θεού καθώς και οι στιγμές ευτυχίας που το άτομο έζησε στο παρελθόν, η ανάμνηση των οποίων το βοηθά να πορευτεί και να αντιμετωπίσει τα βάσανα του παρόντος.

Περνώντας στους σκεπτικούς, ο συγγραφέας βρίσκει σε αυτούς μια αντίληψη περί πνευματικής ασφάλειας που βασίζεται στην συνειδητοποίηση ότι δεν υπάρχει μία αλήθεια σταθερή και οριστική που να μπορεί να αντιληφθεί ο ανθρώπινος νους, και συνεπώς η παραίτηση από την επιδίωξη της αλήθειας, η αναστολή των απόλυτων κρίσεων οδηγεί το άτομο στην ηρεμία και την ασφάλεια μέσω της αμφιβολίας. Οι σκεπτικοί πίστευαν ότι επειδή ο δογματισμός συνοδεύεται πάντα από την υπονμία της πιθανής ανατροπής των θέσεων πάνω στις οποίες στηρίζεται, το άτομο που πιστεύει σε αυτές τις θέσεις θα οδηγηθεί μοιραία σε ψυχικές διαταραχές και για αυτό πρέπει να επιλέγεται μια

επιφυλακτική στάση. Η μετριοπάθεια στις κρίσεις και η παραίτηση από την αναζήτηση της αλήθειας, αφού δεν είναι δυνατή η διαμόρφωση μιας σταθερής άποψης για τα πράγματα τα οποία είναι εκ φύσεως ασταθή και αμφίβολα, εξασφαλίζει στο άτομο πνευματική ασφάλεια.

Η ουτοπία των θρησκευτικών αιρέσεων του μεσαίωνα και η ασφάλεια της επίγειας ευτυχίας

Στο δεύτερο κεφάλαιο η συζήτηση μετατοπίζεται σε εκείνες τις θεωρίες που αντιλαμβάνονται την ασφάλεια ως μια αντικειμενική κατάσταση που χαρακτηρίζεται από την απουσία κινδύνων και από την μέριμνα για την επεξεργασία ενός ουτοπικού σχεδίου για την απάλειψη κάθε είδους απειλών από την εγκόσμια σφαίρα. Εδώ το πρότυπο ενός τέλει κόσμου είναι κυρίαρχο, καθώς διατρέχει πλήθος αιρέσεων του χριστιανισμού κατά τον πρώιμο Μεσαίωνα. Ο F.G ομαδοποιεί στο κεφάλαιο αυτό εκείνες τις ουτοπίες -θρησκευτικής κυρίως προέλευσης- που επεξεργάσθηκαν το όραμα μιας αρμονικής ανθρωπότητας απαλλαγμένης από βία, επιθετικότητα και μίσος. Ουσιαστικά, πρόκειται για μια μεταφυσική της ασφάλειας, η οποία αρχικά στην εκδοχή του χιλιασμού αντιμετώπισε την σφοδρή αντίδραση της εκκλησίας, διότι η υπόσχεση των χιλιαστών για πληρότητα, ευτυχία και ασφάλεια θα πραγματοποιούνταν εντός του κόσμου και όχι στην μεταθάνατο ζωή. Ο συγγραφέας, υποστηρίζει ότι από παρόμοιες μεσαιωνικές αντιλήψεις περί επίγειας ευτυχίας ελαύνονταν και πολλά κινήματα εντός των σταυροφόρων που έπειθαν τους πιστούς να κατευθυνθούν προς την Ιερουσαλήμ για να φτάσουν στην ιερή πόλη της ευτυχίας και της ασφάλειας. Ο F.G πιστεύει ότι αρκετά από τα ριζοσπαστικά θρησκευτικά ρεύματα (Χουσίτες, Τ.Μύνστερ, Τζοακίνο ντα Φιόρε) της εποχής, υπέμεναν τόσο το πόλεμο της επίσημης εκκλησίας και την Ιερά Εξέταση όσο και κάθε λογής κακονχίες και δοκιμασίες διότι ένιωθαν την πλήρη ασφάλεια ότι αποτελούν τους πρώτους εκλεκτούς του νέου κόσμου. Ο συγγραφέας ισχυρίζεται ότι σε αυτά τα μεσαιωνικά κινήματα βρίσκουμε μορφές πρώιμου κομμουνισμού καθώς πέραν από την εξύμνηση της απόλυτης φτώχειας ως εκούσιας επιλογής (Φραγκισκανοί μοναχοί) υπάρχει η απάρνηση κάθε μορφής ιδιοκτησίας, και η ιδέα της κοινοκτημοσύνης όλων των επίγειων αγαθών, ενώ καταγγέλλεται ο διεφθαρμένος κλήρος που έχει παραδοθεί στην τρυφηλή ζωή. Οι οπαδοί του εξισωτικού χιλιασμού θεωρούσαν ότι η ιδιωτική ιδιοκτησία φέρνει βία και αντιπαλότητα, ενώ αντίθετα η ακριβοδίκαιη διανομή των αγαθών και της εξουσίας θα φέρει ευτυχία και ασφάλεια. Αντιστοίχως, εξυμνείται η προσωπική σχέση με το θεό χωρίς μεσολαβητές και γραφές ως μια στάση ελευθερίας και πνευματικής ασφάλειας που αμφισβητεί την αυθεντία της εκκλησίας και την υποταγή σε θρησκευτικές ιεραρχίες.

Το κράτος ως εγγυητής της ασφάλειας του ατόμου στους πρώιμους φιλελεύθερους στοχαστές αλλά και οι απειλές κατά του ατόμου στο κράτος δικαίου

Μια πρώιμη μορφή εμφάνισης της ασφάλειας ως κοινωνικό αίτημα μπορεί να καταγραφεί στο δεύτερο μισό του 16ου αιώνα. Στην προβληματική που συνδέεται με την ασφάλεια μπορεί να

εντοπίσουμε τρεις βασικές θεωρητικές παραδόσεις: την συζήτηση για την θεμελίωση και τα όρια της μοναρχικής εξουσίας, το δικαίωμα στην προσωπική αυτονομία και την ατομική ασφάλεια και το εξ' αυτών συναγόμενο δικαίωμα αντίστασης στην τυραννική εξουσία. Ο πολίτης αντιλαμβανόταν την ασφάλεια ως εγγύηση ελευθερίας, όσο περισσότερο διευρύνονταν τα πολιτικά του δικαιώματα, και στο μέτρο που ολοκληρώνονταν οι θεσμοί και τα διαθέσιμα μέσα πρόσβασης στην δικαιοσύνη. Οι υλικές και άμεσες εγγυήσεις της προσωπικής ασφαλείας του πολίτη, αποτυπώνονταν στις πρώτες υποτυπώδεις μορφές αυτοπεριορισμού της απολυταρχικής εξουσίας του Μονάρχη.

Στο σύγχρονο κράτος, που έχει εδαφική έκταση, νομοθεσία και ένα λαό που κατοικεί το έδαφος, ο F.G. αναγνωρίζει τον βασικό εγγυητή της ασφάλειας. Το πρώτιστο καθήκον κάθε κρατικής οντότητας, όπως περιγράφεται από τους θεωρητικούς του πρώιμου φιλελευθερισμού, ήταν η εξασφάλιση της προστασίας του πολίτη, ως φυσικής ύπαρξης, όχι τόσο από κινδύνους που προέρχονται από στοιχεία της φύσης και θα χαρακτηρίζονταν πρωτογενείς κίνδυνοι², αλλά από τους δευτερογενείς φυσικούς κινδύνους που προέρχονται από την ανθρώπινη συμπεριφορά. Βασική λειτουργία του δικαίου, υπό την εκδοχή του κοινωνικού συμβολαίου, ήταν η παροχή ασφάλειας, έναντι απειλών προερχόμενων από ανθρώπους, εξαιτίας έντονων κοινωνικών συγκρούσεων. Η πρωταρχική αυτή έννοια της ασφάλειας, ως προϋπόθεση της ύπαρξης κράτους, αποτέλεσε ταυτόχρονα και την νομιμοποίηση του νεότερου κράτους. Η νομιμοποιητική αυτή αρχή αναπτύχθηκε από το Hobbes και είχε ως πρότυπο το απολυταρχικό κράτος του 16ου αιώνα, το οποίο αναγνωρίζεται ως ο αποκλειστικός φορέας άσκησης φυσικής βίας και καταναγκασμού. Κοινή συνισταμένη των αντιλήψεων των Hobbes και Locke³ -και παράλληλα αντικείμενο έντονων επικρίσεων⁴- είναι ότι εξιδανίκευσαν το άτομο και τα εγωιστικά του χαρακτηριστικά, αναγνωρίζοντας ότι το μόνο στοιχείο που τον συνδέει με τους συμπολίτες του είναι η συμφωνία για την κρατική οργάνωση της κοινωνικής συμβίωσης προκειμένου να δημιουργηθούν συνθήκες ασφάλειας για την ικανοποίηση των ατομικών του συμφερόντων. Το βασικό στοιχείο -κατά την αντίληψη αυτή- που συνέχει τα άτομα είναι η αμοιβαιότητα των συμφερόντων, απαλλαγμένη από οποιαδήποτε ηθική υποχρέωση αλληλεγγύης, συμμετοχής και συλλογικής παρουσίας.

Η φιλελεύθερη αντίληψη περί ελευθερίας του Locke, δεν αμφισβήτησε την φιλοσοφική θεμελίωση της ασφάλειας στο έργο του Hobbes. Αντιθέτως, οικοδόμησε πάνω σε αυτήν και την διεύρυνε προσφέροντας μια νέα νομιμοποιητική βάση. Η θέση του Locke εκτόπισε την έννοια της ασφάλειας από την θέση του ακαταγόνιστου θεμελίου της κρατικής εξουσίας και την έβαλε να συνυπάρχει με την ελευθερία. Επομένως, δεν είναι το απολυταρχικό αλλά το νομικά δεσμευμένο και εξουσιαστικά

² Βλ. *Ι. Μανωλεδάκη*, Κοινωνία της διακινδύνευσης: μεταξύ ασφάλειας και ελευθερίας στον τόμο *Χ.Ανθόπουλου/Ε.Κοντιάδη/Θ.Παπαθεοδώρου*, Ασφάλεια και δικαιώματα στην κοινωνία της διακινδύνευσης, Αντ. Σάκουλα, 2005, σ. 184 επ.

³ βλ. *W.v.Leyden*, Hobbes and Locke, The politics of freedom and obligation, The Macmillan Press, 1987.

⁴ Για την κριτική στις θεωρίες του κοινωνικού συμβολαίου βλ. *Π.Σούρλα*, Πρόσωπα και πολίτες: όψεις του φιλελευθερισμού και του κοινωνικού συμβολαίου, Ισοπολιτεία, 1997, σ.101 επ. ιδιαίτερα 124.

περιορισμένο κράτος που εγγυάται την κοινωνική ειρήνη. Από εδώ και στο εξής, η αστική ασφάλεια και η αστική ελευθερία οφείλουν να εναρμονίζονται.

Στο σημείο αυτό πρέπει να εντοπίσουμε μια βασική διαφορά ανάμεσα στην γαλλική και την αγγλοσαξωνική παράδοση⁵, που δεν επισημαίνεται από τον συγγραφέα. Στη γαλλική παράδοση το δικαίωμα στην ασφάλεια συνδέθηκε εξ αρχής με τις εγγυήσεις για την αποφυγή της προσωπικής κράτησης και της φυλάκισης χωρίς νόμο. Αντίθετα, στην αγγλοσαξωνική παράδοση, όπου η προσωπική ασφάλεια ήταν, ήδη, κατακτημένη λόγω επικράτησης του κοινοβουλευτισμού, η ασφάλεια συνδέθηκε με την ιδέα της εγγύησης των αναγκαίων υλικών μέσων για την ζωή. Αυτή η ιδέα είναι απολύτως ξένη προς τις απόψεις της γαλλικής εθνοσυνέλευσης την περίοδο της Επανάστασης, όπου καταρχήν η ασφάλεια ταυτίζεται με την νομιμότητα δηλαδή με την λεγόμενη ασφάλεια δικαίου, υπό την εκδοχή της εγγύησης ότι για κάθε δικαίωμα υπάρχει νόμος που προστατεύει το άτομο από αυθαίρετες κρατικές παρεμβάσεις στο πεδίο της προσωπικής του ελευθερίας. Το δικαίωμα στην ασφάλεια απευθύνεται στο κράτος, το οποίο οφείλει να επεξεργαστεί νομικούς θεσμούς, προκειμένου να φροντίσει για την προστασία του ιδιώτη έναντι κρατικών και ιδιωτικών παραβιάσεων.

Υπό το πρίσμα αυτό, ο πρώτος συνταγματισμός, ως θεσμική έκφραση των πρώτων φιλελεύθερων καθεστώτων, είχε ως βασικό εγγυητικό στόχο την παροχή ασφάλειας μέσω του περιορισμού της κρατικής αυθαιρεσίας αλλά και την αναγνώριση ότι η άσκηση της ελευθερίας συνεπάγεται υπακοή στο νόμο. Στο πλαίσιο αυτό, η κρατική ασφάλεια εμφανίζει δύο βασικές όψεις: η μία αποτυπώνει την αποτελεσματική αντιμετώπιση των πολυποίκιλων διακινδυνεύσεων, ενώ η άλλη την εγγύηση των δικαιωμάτων των πολιτών. Στην πρώτη μπορούμε να εντάξουμε και την ασφάλεια της ίδιας της πολιτείας, ως δημόσια ασφάλεια, δηλαδή ως προστασία των θεσμών και της κυριαρχίας μιας πολιτείας από εσωτερικές υπονομεύσεις(εσωτερική ασφάλεια) και εξωτερικές αμφισβητήσεις(εξωτερική ασφάλεια). Στην εξέλιξη της έννοιας της ασφάλειας μπορούμε να διακρίνουμε δύο στάδια. Σε ένα πρώτο στάδιο που θα το ονομάζαμε χομπσιανό -που αντιστοιχεί στο πολίτευμα της, ελέω θεού, Μοναρχίας-, κυριαρχεί ο φόβος για την αυξανόμενη βιαιότητα και η ένταση που προκύπτει απ' την σύγκρουση, την σχεδόν πολεμική σύρραξη, μεταξύ των πολιτών την περίοδο των θρησκευτικών πολέμων. Η αντιμετώπιση της ανασφάλειας που προκαλείται ανατίθεται στο σύγχρονο κράτος, το οποίο με το μονοπώλιο της βίας που του αναγνωρίζεται μέσω κοινωνικού συμβολαίου, διασφαλίζει την ειρήνη. Ο φόβος εγκαταλείπει τους πολίτες, μόνο με την παρέμβαση του κράτους, που διαθέτει τα υλικά μέσα για αποτελεσματική προστασία.

Στο δεύτερο στάδιο, το φιλελεύθερο, η ασφάλεια του πολίτη συνδέεται με κινδύνους από κρατικές παρεμβάσεις και διασφαλίζεται με την κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών του. Στο μέτρο που το φιλελεύθερο αίτημα για δέσμευση της κρατικής εξουσίας τόσο από το νόμο όσο και

⁵ Βλ. *Π.Μαντζούφα*, Συνταγματική προστασία των δικαιωμάτων στην κοινωνία της διακινδύνευσης, υγεία-ιδιωτικότητα-περιβάλλον, εκδ. Σάκκουλα, 2006, σ. 48 επ.

από ένα σύστημα δικαστικών εγγυήσεων γίνεται θεσμικά δυνατό, το αυταρχικό χομπσιανό κράτος μετατρέπεται σταδιακά σε κράτος δικαίου.

Σε αυτό το δεύτερο στάδιο η δημόσια ασφάλεια προσβλέπει στην εξασφάλιση της συμμόρφωσης του πολίτη προς τις επιταγές της δημόσιας τάξης μέσω της οποίας το κράτος συντηρεί και διαφυλάσσει την ίδια του την ύπαρξη. Με αυτή την έννοια, η δημόσια ασφάλεια ως κρατική ασφάλεια, βρίσκεται σε εγγενή αντιπαράθεση με τις ελευθερίες των πολιτών, αντιπαράθεση η οποία εντείνεται, όταν, υπό την απειλή τρομοκρατικών χτυπημάτων (όπως αυτό της 11ης Σεπτεμβρίου)⁶, το κράτος λαμβάνει έκτακτα μέτρα ποινικής καταστολής. Σε αυτή άλλωστε την αντιπαράθεση, η ελληνική συνταγματική θεωρία βάσισε μεγάλο μέρος της κριτικής της στο μετεμφυλιακό ελληνικό κράτος⁷.

Θεωρούμε ότι στο σημείο αυτό μπορούμε θεμιτά να επεκτείνουμε το συλλογισμό του συγγραφέα, εντοπίζοντας ένα θεμελιώδες δίλημμα που αντιμετωπίζουν οι κρατικοί θεσμοί ασφάλειας και τα νομικά συστήματα. Πράγματι εδώ ελλοχεύει μια εγγενής αντίφαση: ο πολίτης εγείρει προς τη δημόσια διοίκηση αιτήματα για ασφάλεια και προστασία και εκφράζει δυσπιστία ως προς την δυνατότητα του κράτους να είναι αποτελεσματικό στην προστασία των θεμελιωδών εννόμων αγαθών του, δηλαδή της ζωής και της ασφάλειάς του⁸. Το κράτος προκειμένου να είναι αποτελεσματικό οδηγείται συχνά στο να υιοθετεί μέτρα που σχετικοποιούν την προστασία των δικαιωμάτων και κατά περίπτωση νοθεύει την νομιμότητα. Αυτή η σχετικοποίηση της συνταγματικής νομιμότητας, νομιμοποιείται στην συνείδηση του πολίτη ως δικαιολογημένο μέτρο, προκειμένου να του παρασχεθεί ασφάλεια. Έχει λοιπόν συντελεσθεί μια βασική επαναϊεράρχηση των προτεραιοτήτων του πολίτη σε σχέση με το κράτος που δίνει προτεραιότητα στην ασφάλεια και ωθεί το κράτος στο να υιοθετήσει νέες μορφές. Σήμερα γίνεται λόγος για προληπτική λειτουργία του κράτους, για παιδαγωγικό κράτος, για κράτος προστασίας, για κράτος ασφάλειας, μορφές οι οποίες αλλάζουν την σχέση κράτους πολίτη και την φωτίζουν από μια νέα οπτική γωνία. Επίκαιρο παράδειγμα αυτής της αλλαγής είναι ότι η Γαλλία, μετά τα πρόσφατα τρομοκρατικά χτυπήματα, βρίσκεται ακόμα υπό καθεστώς εκτάκτων μέτρων, ενώ τα μέτρα δημόσιας τάξης που προβλέπονται για το Ευρωπαϊκό Πρωτάθλημα Ποδοσφαίρου στην χώρα είναι πρωτοφανή.

Στο βαθμό που οι απειλές και οι κίνδυνοι για τον πολίτη προέρχονται είτε από τον ίδιο, είτε από τρίτους, είτε από την ίδια την φύση, το άτομο οδηγείται σε έναν περιορισμό των αξιώσεων για ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητάς του⁹. Εδώ όμως υπάρχει το παράδοξο, όσο περισσότερο

⁶ Το συναίσθημα της γενικευμένης ανασφάλειας και ο φόβος της παγκόσμιας και αόρατης απειλής, ενέταξαν την έννοια της ασφάλειας σε μια λογική έκτακτης ανάγκης που συνεπάγεται την επιστράτευση στρατιωτικών μέσων αντίδρασης κατά της τρομοκρατίας, διαταράσσοντας έτσι την ισορροπία μεταξύ ασφάλειας και εγγυήσεων του κράτους δικαίου. Βλ. *J.Derrida-J.Habermas*, Le "concept" du 11 Septembre. Dialogues a NewYork avec G.Borradori, Galilei, 2003, σ. 57 επ, 87 επ.

⁷ Βλ. την θεμελιώδη μελέτη του *Α.Μάνεση*, Το πρόβλημα της ασφάλειας του κράτους και η ελευθερία, Συνταγματική θεωρία και πράξη, Σάκκουλας, 1980, σ. 390 επ.

⁸ Βλ. *Z.Bauman*, Le gout humain de la mondialisation, Hachette, 1998, σ. 179.

⁹ Βλ. *H.A.Hesse*, Der Schutzstaat, Nomos, Baden-Baden, 1994, σ. 234

προχωράει η προστασία έναντι των πιθανών κινδύνων, τόσο απροστάτευτος αισθάνεται ο προστατευόμενος έναντι του προστάτη του¹⁰.

Περνώντας στο ζήτημα της συλλογικής ασφάλειας στη σχέση μεταξύ των ανεξάρτητων κρατών, ο F.G αναγνωρίζει ότι η έννοια του κοινωνικού συμβολαίου δεν υφίσταται καθώς οι διεθνείς δεσμεύσεις που αναλαμβάνουν μεταξύ τους τα κράτη καθώς και οι υποχρεώσεις που συνεπάγεται η συμμετοχή τους σε διεθνείς οργανισμούς αποτελούν ασθενείς μορφές ηθικής αναγνώρισης παρά νομικές υποχρεώσεις, στο βαθμό που οι κυρώσεις που προβλέπονται, όταν παραβιάζονται οι διεθνείς κανόνες, δεν μπορούν, στις περισσότερες περιπτώσεις, να επιβληθούν. Καταλήγει ότι *«η παγκόσμια κοινότητα δικαίου και το παγκόσμιο σύστημα συλλογικής ασφάλειας είναι μια πραγματικότητα που ακόμη βρίσκεται εν πολλοίς στα σπάργανα»*(σ. 129) Οι μόνοι εγγυητές της εξωτερικής ασφάλειας των κρατών, πέραν της ισχύος που διαθέτει το ίδιο το κράτος, είναι η ένταξη σε ενιαίους στρατιωτικούς συνασπισμούς και η ανάπτυξη πυρηνικών οπλοστασίων που καθιστούσε, ιδιαίτερα την περίοδο του ψυχρού πολέμου, τον πόλεμο αδύναμο, λόγω αμοιβαίας και αναπότρεπτης ολικής καταστροφής.

Η κατάσταση εξαίρεσης και ο κινηματικός χαρακτήρας των ολοκληρωτικών καθεστώτων

Τα σημεία στα οποία αξίζει να δοθεί μεγαλύτερη έμφαση και στα οποία ο συγγραφέας αφιερώνει ένα ειδικό τίτλο είναι εκείνα που αφορούν στην τήρηση της δημόσιας τάξης με αστυνομικά ή άλλα μέτρα. Η δημόσια τάξη δεν αφορά εδώ στην προστασία των δικαιωμάτων και στην ασφάλεια των πολιτών, αλλά στην προστασία του κράτους από κάθε επιβουλή και αποσταθεροποίηση. Το πρωτείο της ασφάλειας του κράτους έναντι της νομικής ασφάλειας των πολιτών έχει αντιμετωπιστεί μέσα στο εικοστό αιώνα, ανάμεσα σε άλλες θεωρίες, και μέσα από την κατασκευή της «κατάστασης εξαίρεσης», έννοια στην οποία έδωσε θεωρητικό βάθος ο Καρλ Σμιτ στα έργα του, Περί δικτατορίας και Πολιτική Θεολογία, όπου τίθεται η σχέση της ισχύος με το δίκαιο και της βίας με το κράτος. Με την κατάσταση εξαίρεσης το κράτος, εφόσον καλείται να αντιμετωπίσει ένα σοβαρό κίνδυνο που απειλεί την ίδια την υπόστασή του, αναγνωρίζει στον εαυτό του την δυνατότητα να αναστείλει την ισχύ των συνταγματικών διατάξεων και των ατομικών ελευθεριών, ενισχύοντας παράλληλα την εκτελεστική λειτουργία και παραμερίζοντας την νομοθετική και την δικαστική λειτουργία. Η αναστολή της νομιμότητας συχνά είναι συνταγματικά προβλεπόμενη υπό αυστηρές προϋποθέσεις(π.χ άρθρο 48 ελληνικού Συντάγματος), ωστόσο, σύμφωνα με το Καρλ Σμιτ, το κράτος στην κατάσταση εξαίρεσης υπερβαίνει την νομική του διάσταση και επιβεβαιώνει το πολιτικό του χαρακτήρα που δεν είναι, σε αυτές τις συνθήκες, αναγώγιμος στο νομικό πλαίσιο. Έτσι αποκαλύπτεται γυμνή η ουσία του πολιτικού ως καθαρή απόφαση, ως μια βία που παράγει νέους θεσμούς.(σ. 160-161) Ο F.G γράφει χαρακτηριστικά: *«το κράτος εκμεταλλεύεται εργαλειακά το επιχείρημα της ασφάλειας για να θεσπίσει την κατάσταση εξαίρεσης και, έτσι, να ενισχύσει άμετρα τις εξουσίες του, να παραβιάσει τις θεμελιώδεις*

¹⁰ Βλ. G.Gusy, Rechtsguterschutz als Staatsaufgabe- Verfassungsfragen der “Staatsaufgabe Sicherheit”, DoV, 1996, σ. 573 επ.

ελευθερίες, να επιβάλλει την διαρκή επιτήρηση στους υπηκόους του -να γίνει, συνεπώς, ολοκληρωτικό»(σ. 163)

Τα παραπάνω γνωρίσματα ριζοσπαστικοποιούνται στα ολοκληρωτικά καθεστώτα, διότι σε αυτά δεν υφίστανται οριακές περιστάσεις που επιβάλλουν έκτακτα μέτρα αναστολής των δικαιωμάτων, παρά μόνο όταν αποκτούν την εξουσία. Στην πραγματικότητα, κατά τον συγγραφέα, η πολιτική αστυνομία αυτών των καθεστώτων(π.χ Γκεστάπο στη ναζιστική Γερμανία και Σεκουριτάτε στη Ρουμανία του Τσαουσέσκου) δεν επιδιώκει τον έλεγχο των ελευθεριών, με λεπτομερείς ρυθμίσεις, επειδή, δήθεν, διακυβεύεται η σωτηρία του κράτους. Σε παρόμοιες λύσεις προσφεύγουν οι δικτατορίες και εν γένει τα απολυταρχικά καθεστώτα.

Αντίθετα, τα ολοκληρωτικά καθεστώτα που θέτουν ως βασικό σκοπό του κράτους την εκπλήρωση μιας ανώτερης αποστολής που έχει τεθεί από την Ιστορία, αποβλέπουν στην κινητοποίηση των πολιτών προς επίτευξή της. Στη λογική αυτή, οι θεσμοί του κράτους δικαίου και τα δικαιώματα παραμερίζονται οριστικά και δεν αναστέλλονται απλώς. Αποτελούν εμπόδια στην εκτέλεση ενός ιστορικού σχεδίου, στο οποίο οφείλει να συστρατευτεί το σύνολο των πολιτών, υπό την καθοδήγηση του ηγέτη και με την επιμέλεια των οργάνων δημόσιας τάξης. Γι' αυτό το λόγο το ναζιστικό καθεστώς δεν ενδιαφέρθηκε να καταργήσει επισήμως το Σύνταγμα της Βαϊμάρης, καθώς δεν επεδίωκε να αντικαταστήσει την συνταγματική νομιμότητα με μια νέα νομιμότητα, υπό την έννοια ότι το ζήτημα της νομικού θεμελίου των θεσμών ήταν αδιάφορο για το καθεστώς. Στην περίπτωση αυτή το κόμμα και το κίνημα θεωρούνται ότι κείνται πέρα και πάνω από τους κρατικούς θεσμούς, ενώ η νομιμότητα κρίνεται ως ένα απαρχαιωμένο στοιχείο ενός παρηκμασμένου καθεστώτος που πρέπει να σαρωθεί. Το θεμελιώδες χαρακτηριστικό της ιδεολογίας των ολοκληρωτικών καθεστώτων, κατά τον F.G, είναι ότι οι άνθρωποι οφείλουν να επιστρατεύουν όλες τις δυνάμεις τους προκειμένου να υλοποιήσουν το πρόγραμμα και την ιδεολογία που έχει επεξεργαστεί το κόμμα. Στη βάση αυτή καταργείται η θεμελιώδης για το κράτος δικαίου διάκριση μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού χώρου ως παρωχημένη.(σ. 17 0-174)

Τα πάντα στα ολοκληρωτικά καθεστώτα, βρίσκονται σε διαρκή κίνηση -το κράτος δικαίου προϋποθέτει σταθερότητα- συχνά υποταγμένα στις χαοτικές εμπνεύσεις του ηγέτη με μια διαρκή διάθεση φυγής προς τα εμπρός, ενώ οι πάντες κρίνονται από την προσήλωση τους στο βασικό σχέδιο που είναι ο βασικός σκοπός του κινήματος. Στις περίφημες δίκες της Μόσχας, το βασικό στοιχείο δεν ήταν τόσο η διάπραξη μιας συγκεκριμένης πράξης, αλλά πρωτίστως η αδυναμία της βούλησης του κατηγορουμένου να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις του κόμματος που λογίζονταν ως ο μοναδικός κριτής της αυθεντικότητας της αφοσίωσης του καθενός σε αυτό. Μέσω των δικών, το καθεστώς δεν επεδίωκε την φυσική εξόντωση των κατηγορουμένων -θα μπορούσε να το είχε πετύχει με λιγότερο δημόσια μέσα- αλλά την πανηγυρική επιβεβαίωση του αλάθητου του κόμματος και την προσήλωσή του σε ένα ανώτερο σκοπό, τον οποίο οι εγκαλούμενοι δεν ενστερνίζονταν πια ή/και αντικειμενικά υπονόμευαν. Ο τρόπος διεξαγωγής των δικών, με την φαινομενική τήρηση της δικονομίας, έδινε στα θύματα την αίσθηση ότι ίσως αντικειμενικά να είχαν βλάψει το κίνημα, εσωτερικεύοντας την ενοχή

τους -η έννοια του «αντικειμενικά ενόχου»- και ομολογώντας πράξεις που ερμηνεύονταν, κατά το δοκούν, από τους δικαστές, με κριτήριο του κατά πόσο οι πράξεις αυτές έβλαπταν ή όχι την υπόθεση του σοσιαλισμού.

Βιοασφάλεια, το ανθρώπινο σώμα ως πεδίο προστασίας, ελέγχου και ρύθμισης

Στο τέταρτο και τελευταίο κεφάλαιο του δοκιμίου του, ο F.G μετατοπίζει το νοηματικό άξονα της ασφάλειας από το δημόσιο χώρο και τα δικαιώματα στον ίδιο τον πυρήνα του ανθρώπινου σώματος. Τόσο η προστασία, ο έλεγχος όσο και η ρύθμιση είναι έννοιες που συμπυκνώνουν αυτό που στη θεωρία του Φουκώ ορίζεται ως βιοπολιτική και εν προκειμένω ως βιοασφάλεια. Αυτή ορίζεται *«ως το σύνολο των συστημάτων προστασίας, ελέγχου και ρύθμισης του ατόμου όπως νοείται από την σκοπιά του βιολογικού του πεπερασμένου»*(σ. 186)

Εδώ η ασφάλεια νοείται ως προστασία της εύθραστης ζωής, καθώς η τελευταία αναζητά μονίμως μια κατάσταση ισορροπίας, επειδή είναι ευάλωτη από απειλές του εξωτερικού περιβάλλοντος που προσλαμβάνουν τα χαρακτηριστικά αέναων ροών(εικόνων, πληροφοριών, ενέργειας, εμπορευμάτων) που απειλούν να ανατρέψουν την εσωτερική ισορροπία του ατόμου και την ίδια του την ταυτότητα.

Ο ευπαθής οργανισμός, το εύθραυστο παιδί και οι ευάλωτοι πληθυσμοί είναι τρία πεδία όπου ο συγγραφέας επιλέγει να θέσει το ζήτημα της προστασίας. Κάθε ζων οργανισμός είναι διαπερατός από μολυσματικούς παράγοντες που συνδέονται με τα τρόφιμα, τα φάρμακα και την ατμόσφαιρα, κινδυνογόνους παράγοντες οι οποίοι εντός ενός παγκοσμιοποιημένου περιβάλλοντος καθίστανται τόσο περισσότερο απειλητικοί, όσο δρουν χωρίς να γίνονται αντιληπτοί από το γυμνό μάτι. Το εύθραυστο παιδί, απαιτεί φροντίδα και προστασία από τα εχθρικά περιβάλλοντα, ενώ οι ευάλωτοι πληθυσμοί, που είναι τα πρώτα θύματα των ανθρωπιστικών κρίσεων, και των πολέμων, απαιτούν την συμπαράσταση και την βοήθειά μας. Στο πλαίσιο αυτής της προβληματικής κάθε εκδοχή αυτού που ονομάζουμε ανθρώπινη ανάπτυξη μετεγγράφεται στο πεδίο της ασφάλειας ως ανθρώπινη ασφάλεια διότι η φτώχεια, η ασθένεια, ο υποσιτισμός, η έλλειψη εκπαίδευσης, οι πολιτικές απειλές(τρομοκρατία, εμφύλιοι) οι περιβαλλοντικές μεταβολές(κλιματική αλλαγή, φαινόμενο θερμοκηπίου) ακόμα και τα ζητήματα ταυτότητας(διακρίσεις εις βάρος ευάλωτων ομάδων, κοινωνικός στιγματισμός) αγγίζουν το ίδιο το σώμα στην κοινωνική, πολιτική και υπαρξιακή του υπόσταση. Ορθά ο F.G ισχυρίζεται ότι τα δικαιώματα που εκλαμβάνουν το υποκείμενο ως μια αφηρημένη νομική οντότητα είναι απολύτως αναγκαία για την ασφάλεια του ατόμου(νομική ασφάλεια) ωστόσο αποτελούν ανεπαρκή εργαλεία για την ανθρώπινη ασφάλειά του, δηλαδή για την προστασία από τις απειλές και τους καταναγκασμούς, που αναφέραμε παραπάνω, οι οποίοι καθιστούν το άτομο ευάλωτο σε μια σωρεία δεινών.

Η λειτουργία του ελέγχου στο περιβάλλον της βιοασφάλειας διαφέρει ουσιωδώς από την επιτήρηση. Εδώ, ο έλεγχος δεν είναι συγκεντρωτικός και ιεραρχημένος, όπως στο πανοπτικόν του Μπένθαμ, το πρότυπο της απόλυτης επιτήρησης, αλλά λιγότερο συγκεντρωτικός, περισσότερο δημοκρατικός και

αμοιβαίος, αλλά εξίσου ανησυχητικός. Προϋπόθεση της βιοασφάλειας αποτελούν οι τεχνικές παρακολούθησης και ταυτοποίησης του ανθρώπινου σώματος. Το άτομο αναγνωρίζεται μέσω βιομετρικών διαβατηρίων, οι μολυσματικές ασθένειες ταυτοποιούνται μέσω ανιχνευτικών συστημάτων, τα τρόφιμα αποθεματοποιούνται και εντάσσονται σε δίκτυα διανομής όπου καταγράφονται τα στοιχεία τους με ηλεκτρονικό τρόπο, τα ψηφιακά δεδομένα διασταυρώνονται ώστε ανά πάσα στιγμή να γνωρίζουμε που βρίσκεται ο καθένας, τι κάνει και πως το κάνει. Τα ίχνη που το άτομο αφήνει στο διαδίκτυο, διαμορφώνουν το καταναλωτικό, πολιτικό, κοινωνικό και ιατρικό του προφίλ, διαθέσιμο σε μηδενικό χρόνο προς εμπορική ή άλλη εκμετάλλευση, καθώς όλα τα δεδομένα καταχωρούνται σε μια άφθαρτη μνήμη σκληρού δίσκου.

Καθώς η ασφάλεια στο ψηφιακό κόσμο ταυτίζεται με την διευκόλυνση των ροών και την πλήρη διαφάνεια ο F.G καταλήγει στο εξής: *«την ασφάλεια δεν την συμβολίζει πια ο εγκλεισμός, αλλά η ανιχνευσιμότητα. Δεν επιδιώκουμε πλέον την χάραξη συνόρων, την ύψωση τειχών και το κτίσιμο οχυρών, αλλά την παρακολούθηση μιας πορείας, την πρόσβαση στο ψηφιακό εαυτό μας, την καταγραφή των μετακινήσεων, των λόγων, των πράξεων του καθενός από εμάς. Ασφάλεια δεν είναι πλέον οι μπάρες στα σύνορα, αλλά οι διάστικτες γραμμές στο χάρτη, δεν είναι οι πόρτες, αλλά οι άυλοι φάκελοι.»*(σ. 214)

Οι πειθαρχικοί θεσμοί της πανοπτικής επιτήρησης, όπως τους περιγράφει ο Μ.Φουκώ, επηρέαζαν την συμπεριφορά του επιτηρούμενου διότι υπήρχε συνείδηση αυτής της λειτουργίας. Ήταν μια πράξη επιβολής που βασιζόταν στην μη αμοιβαιότητα μεταξύ επιτηρητή και επιτηρούμενου. Σήμερα, μολονότι υπάρχουν συγκεντρωτικά και ιεραρχικά συστήματα επιτήρησης, -όπως το αμερικάνικο πρόγραμμα Echelon που καταγράφει και αξιολογεί όλες τις επικοινωνίες με βάση κωδικοποιημένες λέξεις- οι μορφές ελέγχου είναι «...δικτυακές, συμμετοχικές και ιδιωτικοποιημένες»(σ. 218). Μια απλή πρόσβαση στα κοινωνικά δίκτυα, χωρίς να υπάρχει ανάγκη μυστικής παρακολούθησης, εξασφαλίζει πλήθος πληροφοριών που οι χρήστες διαθέτουν στο κοινό, καθώς οι τελευταίοι δεν έχουν συνείδηση ότι παρέχουν στοιχεία για την διαμόρφωση του προφίλ τους από τρίτους ενδιαφερόμενους.

Με βάση τα παραπάνω, διαμορφώνονται τρία παράλληλα και συνυπάρχοντα περιβάλλοντα, όπου η ασφάλεια οφείλει να επεξεργαστεί διαφοροποιημένες στρατηγικές αντιμετώπισης των προβλημάτων: το «καθολικό» που είναι ο νόμος που ισχύει για όλα τα μέλη μιας κοινότητας και ο καθένας μπορεί να επικαλεστεί ένα δικαίωμα και να διεκδικήσει την εφαρμογή του, το «ολικό» το οποίο ανταποκρίνεται στην βούληση για επιβολή ενός κανόνα που θα παράγει μαζικές συμπεριφορές σε ένα δεδομένο πληθυσμό, «ώστε κάθε άτομο που ανήκει στον πληθυσμό αυτό να παρουσιάζει τα ίδια χαρακτηριστικά, τις ίδιες ικανότητες, τις ίδιες αντιδράσεις»(σ. 221) και το «παγκόσμιο», όπου το υπόδειγμα της πληροφορικής με την απεριόριστη συνδεσιμότητα του διαδικτύου δημιουργεί ένα περιβάλλον γενικευμένης αλληλεξάρτησης, συνεχούς επέκτασης, ποικιλομορφίας και μεταβλητότητας.

Ο F.G εκτιμά ότι το καθολικό δημιουργεί την προσδοκία της ασφάλειας ως εγγύησης και σεβασμού των δικαιωμάτων του ατόμου από κράτος και ιδιώτες. Το ολικό προκαλεί το αίσθημα της απόλυτης επιτήρησης, του φόβου και της εσωτερίκευσης των κανόνων πειθάρχησης με την επικράτηση του

προτύπου μιας ομοιόμορφης συμπεριφοράς εντός ενός ολοκληρωτικού καθεστώτος. Τέλος το ολικό «οδηγεί στην ανάπτυξη της ασφάλειας ως έλεγχου»(σ. 225), όπου όμως ο έλεγχος δεν είναι συγκεντρωτικός, αλλά διάχυτος καθώς απορρέει από την εντατικοποίηση των ροών του διαδικτύου, όπου οι πάντες είναι διάφανοι σε όλους.

Η τελευταία έννοια που επεξεργάζεται ο F.G ως διάσταση της βιοασφάλειας είναι αυτή της ρύθμισης. Η ρύθμιση εδώ δεν νοείται με την νομική της έννοια, αλλά ως διαδικασία μέσω της οποίας ένας ζωντανός οργανισμός διατηρεί την εσωτερική του ισορροπία, κυρίως ασκώντας έλεγχο στις ροές. Η ρύθμιση με την έννοια αυτή δεν ανήκει στο ρεπερτόριο των μηχανισμών που χρησιμοποιεί η εξουσία να υποτάξει μια βούληση. Η ρύθμιση δεν αφορά ούτε στην φυσική υποταγή, ούτε στον σεβασμό των απαγορεύσεων, ούτε στην πειθαρχική συμμόρφωση, δηλαδή σε τεχνικές που απευθύνονται στα υποκείμενα προκειμένου να τα ελέγξουν. Η ρύθμιση αφορά σε φυσικά δεδομένα, δηλαδή σε πραγματικότητες που δεν μπορούμε να διευθύνουμε, όπως η ζωή ως βιολογικό δεδομένο, αλλά επιδιώκουμε να επηρεάσουμε δίνοντας κίνητρα(π.χ ο έλεγχος την γεννήσεων). Στο πεδίο της ρύθμισης η ασφάλεια επιτυγχάνεται με την ενθάρρυνση συμπεριφορών προκειμένου να στραφεί μια φυσική διαδικασία προς μια κατεύθυνση που είναι επιθυμητή μέσω προτροπών, παρακινήσεων, προκλήσεων. Στο σημείο αυτό ο συγγραφέας επιχειρεί έναν παραλληλισμό με την φιλελεύθερη αντίληψη περί αυτορρύθμισης της αγοράς και της ασφάλειας. Η αγορά παρουσιάζεται από τους φιλελεύθερους οικονομολόγους ως κάτι το φυσικό που πρέπει να διαφυλαχθεί, ενώ πρέπει να εξαλειφθεί οτιδήποτε θέτει περιορισμούς στην ροή προσώπων και πραγμάτων και στην αυθόρμητη οργάνωσή τους. Αυτή η ουτοπία των αυτορρυθμιζόμενων αγορών όπου η ασφάλεια δημιουργείται όταν απουσιάζει η κρατική ρύθμιση, προβάλλεται στο πεδίο του διαδικτύου, ως αυτορρυθμιζόμενη και ασφαλής λειτουργία των δράσεων, χωρίς την συνειδητή ανθρώπινη παρέμβαση, δηλαδή μια γενικευμένη αλληλεπίδραση ανάμεσα στα αντικείμενα και στο περιβάλλον τους(π.χ το ψυγείο θα ειδοποιεί τους προμηθευτές για ελλείψεις, το αυτοκίνητο θα αρνείται να παρκάρει σε απαγορευμένη θέση). Με βάση την αντίληψη αυτή η ασφάλεια απορρέει από την απουσία του ανθρώπινου παράγοντα του οποίου η παρουσία συνεπάγεται τυχαιότητα, αυθαιρεσία και ανασφάλεια. Εδώ το πρότυπο της ασφάλειας είναι η αυτορρυθμιζόμενη αγορά στην οποία θα πρέπει να ενταχθούν όλα τα αγαθά και οι υπηρεσίες δημόσια και ιδιωτικά (όπως η εκπαίδευση και η υγεία). Το κράτος σε αυτή την περίπτωση δεν διαχειρίζεται τα δημόσια αγαθά, τα οποία καθίστανται ασφαλή μόνο ως αγοραία, αλλά περιορίζεται να επιβάλλει κυρώσεις μόνο σε όσους παραβιάζουν την λειτουργία του αυτορρυθμιζόμενου συστήματος.

Ο F.G δικαίως θεωρεί ότι το μοντέλο της ασφάλειας της αγοράς μοιραία οδηγεί στην υπονόμηση του κοινωνικού κράτους και στην σταδιακή εξάρθρωση του κράτους πρόνοιας, καθώς δεν θα υπάρξει δίκτυ προστασίας για τους αδυνάτους, πολιτικές μείωσης των οικονομικών ανισοτήτων και προγράμματα ενίσχυσης της δημόσιας υγείας και της δημόσιας εκπαίδευσης, με αποτέλεσμα η ασφάλεια που απορρέει από την ρύθμιση να συγκρούεται με την ασφάλεια ως κοινωνική προστασία.

Ομοίως η βιοασφάλεια που, όπως είδαμε, προϋποθέτει την ακατάπαυστη κινητικότητα, έρχεται σε αντίθεση με το αρχαίο ιδανικό των ελληνιστικών χρόνων περί εσωτερικής ισορροπίας και γαλήνης.

Κατά παρόμοιο τρόπο η κρατική εγγύηση της ασφάλειας των πολιτών ως δημόσιο αγαθό έρχεται σε πιθανή σύγκρουση με την σύγχρονη τάση περί ιδιωτικοποίησης των υπηρεσιών ασφάλειας. Όταν το άτομο αντιλαμβάνεται την ασφάλεια ως στοιχείο της αυτοπραγμάτωσής του και της ατομικής του αυτονομίας, μοιραία οι αξιώσεις του προς το κράτος για μεγαλύτερη ασφάλεια, θα υπολείπονται του υποκειμενικού αισθήματος της ανασφάλειας, το οποίο σε μια κοινωνία που παράγει συνεχείς διακινδυνεύσεις θα ενισχύεται συνεχώς. Άμεση συνέπεια αυτού θα είναι το άτομο να καθορίζει μόνο του, ποιες συνθήκες του εξασφαλίζουν ασφάλεια, αναπληρώνοντας με ιδιωτικά μέσα, την πιθανή κρατική ολιγορία στην παροχή της, με αποτέλεσμα την ιδιωτικοποίηση της ασφάλειας. Έτσι όμως η ασφάλεια από ένα συλλογικό αγαθό και μια δημόσια υπόθεση, μετατρέπεται σε ιδιωτικό ζήτημα, για το οποίο ο καθένας είναι υπεύθυνος, πρωτίστως, για τον εαυτό του. Από εκεί και πέρα ο δρόμος είναι ανοιχτός για την δημιουργία οικιστικών γκέτο πλουσίων, -όπου αποκλείονται όλοι οι υπόλοιποι-, για την συχνή χρήση όπλων για αυτοπροστασία, για ιδιωτικές περιπολίες σε χώρους όπου κυκλοφορούν μετανάστες και γενικά για αναπαραγωγή όλων των φοβικών στερεοτύπων μιας ανασφαλούς κοινωνίας.

Με άλλα λόγια, ο F.G διακρίνει ότι οι υποσχέσεις για ασφάλεια στα επιμέρους πεδία με τα οποία ασχολήθηκε εμπεριέχουν στοιχεία υπονόμησης και αμφισβήτησης αυτών των υποσχέσεων, στο μέτρο που η ασφάλεια αποτελεί διαρκή στόχο που αναπόφευκτα θα μένει ιστορικά εκκρεμής και μοιραία ανεκπλήρωτος.

Διακινδύνευση και ασφάλεια στις μεταβιομηχανικές κοινωνίες

Στο πολύ πλούσιο σε προβληματισμούς και επιμέρους αναπτύξεις δοκίμιό του ο F.G φαίνεται να μη αξιοποιεί τους προβληματισμούς που ανέπτυξε ο U.Beck στην κοινωνία της διακινδύνευσης¹¹. Είναι σαφές ότι οι αναπτύξεις του εμπνέονται από την παράδοση που διαπνέεται από τις θεωρίες του Φουκώ περί βιοπολιτικής, ωστόσο θεωρούμε ότι το έργο του Beck θα διεύρυνε τον σχετικό προβληματισμό. Ειδικότερα, χρήσιμη θα ήταν η διάκρισή που εισάγει μεταξύ «αυτοπαθών» ρίσκων και «ετεροπαθών» κινδύνων¹². Τα «αυτοπαθή» ρίσκα τα αναλαμβάνει όποιος παίρνει μια απόφαση, που περικλείει το ενδεχόμενο πρόκλησης ζημίας, έναντι της προσδοκίας ενός σημαντικού οφέλους. Αντίθετα, στους «ετεροπαθή» κινδύνους εκτίθεται κανείς απρόσμενα, διότι ενώ δεν είναι αποτέλεσμα δικών του επιλογών, υφίσταται παροντικές βλάβες ή απειλές μελλοντικών ζημιών ως αποτέλεσμα αποφάσεων και ενεργειών τρίτων. Είναι σαφές ότι κάθε απόφαση για την επίλυση ενός προβλήματος περικλείει πάντα ένα ποσοστό ρίσκου. Επομένως δεν είναι αποδοτικό να αντιπαραβάλουμε τις βεβαιότητες με τα ρίσκα αλλά να συνειδητοποιήσουμε ότι σε πραγματικές συνθήκες, υπάρχουν λιγότερο ή περισσότερες καταστάσεις διακινδύνευσης. Αφού είμαστε καταδικασμένοι να διαχειριζόμαστε πάντοτε

¹¹ Βλ. U.Beck, Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne, Suhrkamb, 1986

¹² Βλ. Β.Γεωργιάδου, Οι διακινδυνεύσεις στην ύστερη νεωτερικότητα, Μια πολιτική-κοινωνιολογική ανάλυση, στο τόμο Α.Λουλούδη/Β.Γεωργιάδου/Γ.Σταυρακάκη, Φύση, κοινωνία, επιστήμη, στην εποχή των «τρελών αγελάδων», διακινδύνευση και αβεβαιότητα, Νεφέλη, 1999, σ. 72.

καταστάσεις ελεγχόμενης ή μη επικινδυνότητας, είναι ανέφικτο να επιζητούμε απόλυτες βεβαιότητες, οι οποίες μπορεί και να μας στερούν από ευκαιρίες δημιουργικής δράσης.

Αν αυτή η προβληματική μεταφερθεί στον τρόπο λειτουργίας του πολιτικού συστήματος, θα διαπιστώσουμε ότι οι πολιτικές αποφάσεις που ενέχουν διακινδυνεύσεις αν και παρουσιάζονται ως διαδικαστικά θεμελιωμένες, -εφόσον σέβονται τους κανόνες της συνταγματικά προβλεπόμενης δημοκρατικής λειτουργίας-, ωστόσο δεν μπορούν να νομιμοποιηθούν ως προς τις συνέπειες τους. Είναι προφανές ότι πολύ σημαντικοί οικολογικοί κίνδυνοι -όπως η τρύπα του όζοντος, το φαινόμενο του θερμοκηπίου, οι απρόβλεπτες κλιματολογικές μεταβολές κλπ- συνδέονται μακροπρόθεσμα με πολιτικές αποφάσεις που αφορούν στον πολιτικό σχεδιασμό της βιομηχανικής παραγωγής. Οι δυσμενείς οικολογικές συνέπειες της μη λήψης συγκεκριμένων μέτρων περιορισμού της βιομηχανικής παραγωγής δεν τεκμηριώνονται πάντα επιστημονικά, καθώς εκτείνονται χρονικά στο απροσδιόριστο μέλλον, ενώ αντίθετα η ανεργία από την συρρίκνωση της οικονομικής δραστηριότητας ή της αλλαγής του παραγωγικού προτύπου θα είναι η άμεση και προφανής συνέπεια, διότι θα αγγίξει το βιοτικό επίπεδο των πολιτών.

Αυτή η σύγκρουση μεταξύ βραχυπρόθεσμων και συγκεκριμένων οικονομικών συνεπειών και μακροπρόθεσμων απροσδιόριστων, πλην εξίσου υπαρκτών, αρνητικών επιπτώσεων, δίνει το στίγμα της πολυπλοκότητας του πολιτικού προβλήματος, κατά το μέτρο που ο πολίτης αδυνατεί να προσδιορίσει και να καταλογίσει τις ευθύνες των περιβαλλοντικών κινδύνων στις πολιτικές ηγεσίες. Κατά τον Beck, τα τελευταία τριάντα χρόνια, έχει συντελεσθεί μια θεμελιώδης αλλαγή του κοινωνικού υποδείγματος: οι συγκρούσεις για την κατανομή του πλούτου -που κυριαρχούσαν σε όλα τα στάδια της εξέλιξης του καπιταλισμού- έχουν επικαλυφθεί από τις συγκρούσεις για την κατανομή των κινδύνων που προκαλούνται από την επιστημονικοτεχνική ανάπτυξη¹³. Για τους κινδύνους αυτούς, που παράγονται από μια ακατάπαυστη διαδικασία τεχνολογικού εκσυγχρονισμού, κυρίως υπεύθυνα είναι τα βιομηχανικά κράτη της δύσης, τα οποία ζουν με την ψευδαίσθηση, ότι μπορούν αενάως να μετακυλίσουν τις βλαπτικές παρενέργειες της κινδυνολόγου παραγωγής στις χώρες του τρίτου κόσμου. Ωστόσο οι αρνητικές παρενέργειες άρχισαν εδώ και αρκετά χρόνια να γίνονται ορατές και στην αναπτυσσόμενη δύση, ενώ αγγίζουν το σύνολο του πληθυσμού του πλανήτη.

Η κοινωνία της διακινδύνευσης εδράζεται στην διαπίστωση, ότι σήμερα δεν μπορούν να υπολογιστούν οι ζημιές και να κατανεμηθούν οι ευθύνες σε απευθείας αναγωγή στις πηγές που τις προκάλεσαν -όπως συνέβαινε με τις βιομηχανικές κοινωνίες- διότι τα συστήματα κοινωνικών κανόνων αποτυγχάνουν να παρέχουν την υπεσχημένη ασφάλεια ενόψει των κινδύνων που δημιουργούν οι αποφάσεις. Η αδυναμία αυτή δημιουργεί μια έντονη κρίση νομιμοποίησης των πολιτικών συστημάτων αλλά και του ίδιου του δικαίου, διότι ενώ στις βιομηχανικές κοινωνίες τόσο το δίκαιο της ευθύνης, όσο και η ασφάλιση ανταποκρίνονταν σε γενικές γραμμές στο αίτημα για κοινωνική σταθερότητα και ασφάλεια, σήμερα η προσδοκία αυτή διαψεύδεται. Η υπόσχεση για

¹³ Βλ. Beck, Risikogesellschaft, ό.π, σ. 25.

ορθολογικό έλεγχο των συνεπειών των κινδύνων που παρείχε η ασφάλιση, προσκρούει στην σύγχρονη αδυναμία υπολογισμού των κινδύνων οι οποίοι επιπροσθέτως είναι παγκοσμιοποιημένοι, καθώς ξεπερνούν τα όρια των εθνικών κρατών, όσο και το χρόνο μιας γενιάς.

Θεωρούμε ότι προβληματισμοί όπως οι παραπάνω συνεπάγονταν την ανάγνωση της ασφάλειας, με όλους τους επιμέρους νοηματικούς της άξονες, ως ένα σύγχρονο πολιτικό πρόβλημα που αλλάζει τον τρόπο με τον οποίο τα πολιτικά συστήματα αποφασίζουν πάνω στα σύγχρονα παγκόσμια ερωτήματα της γενικευμένης ανασφάλειας. Σε αυτό το στόχο τόσο το δοκίμιο του F.G, όσο και το έργο του U.Beck συμβάλλουν καθοριστικά.

Το πολύ ενδιαφέρον δοκίμιο του F.G ευτύχησε στα χέρια του έμπειρου μεταφραστή και πανεπιστημιακού δασκάλου Α.Κιουπκιολή, καθώς μετέφερε τους πλούσιους προβληματισμούς του γαλλικού κειμένου σε ακριβή ελληνικά με ρέοντα λόγο και στιλπνότητα ύφους.